

STEMMER

FRA SÆR- OG ÅNDSSVAGEFORSORGEN

UNDERVISNINGSMATERIALE

KOLOFON

Stemmer fra sær- og åndssvageforsorgen

Undervisningsmaterialet er udarbejdet af Danmarks Forsorgsmuseum. Måltrettet Socialrådgiveruddannelsen, Pædagoguddannelsen og Social- og Sundhedsuddannelserne.

Skabt med støtte fra Social- og Ældreministeriet.

Det samlede undervisningsmateriale er tilgængeligt på

<https://www.svendborgmuseum.dk/forsorgsmuseet-formidling/socialfaglige-uddannelser>

Fotos er gengivet med tilladelse fra Dansk Forsorgshistorisk Museum, Ib Pedersen og Finn Mørup Jensen.

Kopiering er tilladt i overensstemmelse med Copyright regler.

Grafisk opsætning: GRAFlab

INTRODUKTION

I 2019 blev Danmarks Forsorgsmuseum udpeget af Social- og Indenrigsministeriet til at stå i spidsen for en historisk udredning, der skulle undersøge “... om der er børn, unge og voksne, der kan have været udsat for svigt og overgreb, mens de havde ophold i sær- og åndssvageforsorgens institutioner under statens varetægt i perioden 1933-1980.” Udredningen lå færdig i marts 2022.

For at udbrede kendskabet til udredningens resultater og tematikker har Danmarks Forsorgsmuseum udarbejdet et undervisningsmateriale, specifikt målrettet Socialrådgiveruddannelsen, Pædagoguddannelsen samt Social- og Sundhedsuddannelserne.

Som kommende socialrådgiver, pædagog eller social- og sundhedsarbejder kan materialet give dig:

- et historisk perspektiv på dit eget fag og en indsigt i skiftende menneskesyn
- en mulighed for at inddrage borgerperspektivet og forholde dig konkret til nulevende øjenvidner fra sær- og åndssvageforsorgen
- en mulighed for at arbejde med metodiske begreber som *mentaliseringssevne* og *relationskompetence*
- en mulighed for at perspektivere til nutiden og reflektere over lovgivning og praksis i dag
- en mulighed for at forholde dig til etiske dilemmaer, reflektere over egne fordomme, samt debattere emner som rettigheder, medbestemmelse og fremtidens socialfaglige indsatser

Aktiviteter

Undervisningsmaterialet består af fem aktiviteter.

- Individuel forberedelse
- Fælles gennemgang og introduktion til emnet
- Fælles filmfremvisning
- Gruppearbejde
- Opsamling og klasses Diskussion

Sidst i materialet finder du en historiske tidslinje og litteraturliste.

Forud for undervisningen skal du læse ét eller flere kapitler fra publikationen *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980*.

- Kapitel 2:** Kort sammenfatning af undersøgelsens resultater (7 ns.)
- Kapitel 5:** Rids over særforsorgens udvikling 1933-1980 (17 ns.)
- Kapitel 6:** Særforsorgssystemet (24 ns.)
- Kapitel 7:** Intelligenskvotient og intelligenstag (5 ns.)
- Kapitel 9:** Hverdagen som anbragt (36 ns.)
- Kapitel 11:** Fysisk vold mod anbragte (52 ns.)
- Kapitel 15:** Fejlanbringelser (12 ns.)
- Kapitel 19:** Overvejelser om anbringelsen og den oplevede særforsorgs konsekvenser (12 ns.)
- Kapitel 20:** Konklusion og perspektiver (10 ns.)

Teksterne og den samlede udredning kan findes på:

<https://www.svendborgmuseum.dk/forsorgsmuseet-formidling/socialfaglige-uddannelser>

Har du fået lyst til at vide mere, kan du bl.a. læse videre i:

- Birkemose, D. (2013). *Når gode mennesker handler ondt - tabuet om forråelse*.
- Bylov, F. (2010). *Den store løsladelse - en kulturhistorisk beretning om empowerment-bevægelserne blandt udviklingshæmmede 1980-95*, bind 1-3.
- Duedahl, P. (2019). *Billeder fra en anden verden. De kellerske anstalters historie*.
- Jensen, S.G. & Kragh, J.V. (2020). *Erfaret magt. Frustrationer og fastholdelser på botilbud*.
- Hesselbæk, B. (2010). *Befrielsen: De udviklingshæmmedes historie i Danmark*.
- Kayser, S. (2005). *På den anden side - etik, dilemmaer og omsorg*.
- Kirkebæk, B. (2004). *Letfærdig og løstagtig, kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*.
- Klinge, L. (2018). *Relationskompetence*.
- Kragh, J.V. (2022). *IQ 75. Erling og åndssvageforsorgen*.
- Kragh, J.V. Jensen, S.G. & Rasmussen, J.K. (2015). *På kanten af velfærdsstaten. Anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980*.
- Paarmann, D. (1998). *De usædvanliges historier*.

Du finder den samlede litteraturliste sidst i materialet.

2.

Fælles gennemgang og introduktion til emnet

AKTIVITET

I fællesskab gennemgås de læste tekster og sær- og åndssvageforsorgen præsenteres som emne. Herefter drøftes emnets faglige relevans og samfundsmæssige aktualitet.

3.

Fælles filmfremvisning

AKTIVITET

Fælles filmfremvisning af *Stemmer fra sær- og åndssvageforsorgen*. Husk at tage noter undervejs.

I filmen præsenteres du til den politiske baggrund for udredningen og møder en række tidligere anbragte og ansatte fra sær- og åndssvageforsorgen i perioden 1933-1980. Via en række små portrætter får du et indblik i deres oplevelser, nuværende livssituation og refleksioner. Her møder du bl.a. Rita, Hans Oluf, Gunhild, Hanne, Karoline, Lone, Ib og Vagn. I filmens afslutning præsenteres du for spørgsmålet omkring ansvar og en statslig undskyldning til tidligere anbragte.

Den samlede film og syv selvstændige portrætfilm er tilgængelige på

<https://www.svendborgmuseum.dk/forsorgsmuseet-formidling/socialfaglige-uddannelser>

Rita

Anbragt under særfor sorgen, 1950-1968

Hans Oluf

Anbragt under særfor sorgen, 1958-1967

Gunhild

Anbragt under sær- og ånds- svagefor sorgen, 1955-1980

Hanne

Anbragt under særfor sorgen, 1952-1969

Karoline

Anbragt under åndssvage- for sorgen, 1944-1959

Lone

Anbragt under åndssvage- for sorgen, 1954-1972

Ib

Ansæt under åndssvage- for sorgen, 1969-1980

Vagn

Ansæt under åndssvage- for sorgen, 1959-1980

4.

Gruppearbejde

AKTIVITET

Udpeg en ordstyrer og lav fælles noter undervejs til brug i den afsluttende fællesopsamling og klassediskussion.

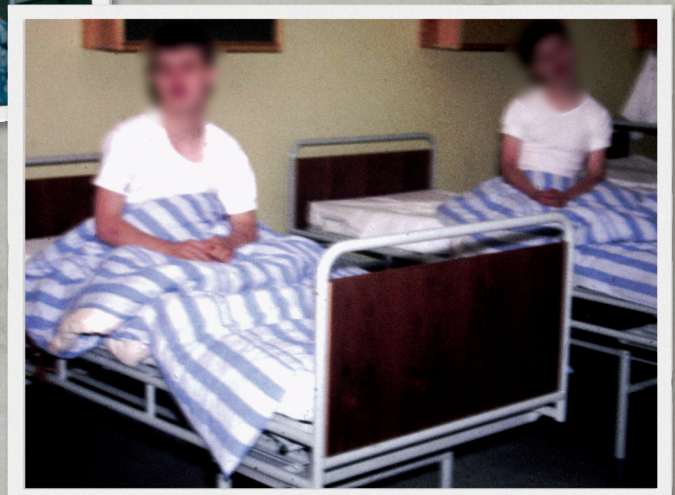
Indledningsvis skal I forholde jer til spørgsmålet:

- Hvilke dele af filmen gjorde størst indtryk på jer?

Vælg herefter ét eller flere af følgende fire temaer og diskutér svarene.

Tema 1: Menneskesyn

- Har menneskesynet ændret sig fra perioden 1933-1980 og frem til i dag? Kom gerne med konkrete eksempler.
- Diskutér begreberne "inklusion" og "eksklusion", på baggrund af Rita, Hans Oluf, Gunhild, Hanne, Karoline og Lones fortællinger.
- Beskriv følelsen af at være anderledes, med udgangspunkt i Rita, Hans Oluf, Gunhild, Hanne, Karoline og Lones fortællinger.

Tema 2: Vold og overgreb

- Hvor går grænsen for magtanvendelse i dag?
- Hvad skal man som fagperson gøre, hvis man i sit arbejde bliver vidne til ulovlig magtanvendelse eller seksuelle overgreb?
- Hvad forstår I ved begrebet "forråelse", og hvorfor kan den opstå? Inddrag gerne Ib og Vagns fortællinger.
- Hvordan kan man undgå, at der sker en forråelse på institutioner for mennesker med handicap i dag? Inddrag gerne eksempler fra filmen.
- Hvad kan man gøre for at undgå episoder med ulovlig magtanvendelse og seksuelle overgreb i fremtiden?

Tema 3: Anerkendelse og ansvar

- Hvorfor kan det være vigtigt for forskellige faggrupper at kende til borgernes livshistorie og erfaringsverden?
- Diskuter betydningen af at inddrage borgerne i den skriftelige dokumentation. Tag gerne udgangspunkt i Karolines fortælling.
- Hvorfor er det vigtigt for nogle tidligere anbragte at få en officiel undskyldning fra Staten? Tag gerne udgangspunkt i Hannes fortælling.
- Bør Staten give en officiel undskyldning til de mennesker, der var anbragt under sær- og åndssvageforsorgen i perioden 1933-1980?
- Er der andre grupper i samfundet, der også bør modtage en officiel undskyldning fra Staten?

Tema 4: Nutidige refleksioner

- Er der plads til følelser i professionelle relationer til borgerne?
- Hvordan undgår vi i dag at stigmatisere mennesker med handicap?
- Hvordan tror I, at Rita, Hans Oluf, Gunhild, Hanne, Karoline og Lones liv ville have set ud, hvis de var blevet født i dag?
- Kom med et konkret eksempel på, hvordan jeres viden om Rita, Hans Oluf, Gunhild, Hanne, Karoline og Lone kan få betydning for jeres professionelle arbejde.
- Kom med et konkret eksempel på, hvordan Ib og Vagns fortællinger kan få betydning for jeres professionelle arbejde.

Afslutningsvis arbejdes der med etiske dilemmaer

Dilemmaopgave

Beskriv et konkret etisk dilemma (se boks 1 - næste side) der kan opstå i forholdet imellem omsorg og retten til selvbestemmelse (eks. ift. hygiejne, kost, seksualitet, magtanvendelse og økonomi). Tag udgangspunkt i jeres egne erfaringer, nedenstående forslag, eller opstil en fiktiv case.

Debatter og kom med argumenter for forskellige handlemuligheder. For at skærpe jeres fremstilling og argumenter, kan I vælge at tage udgangspunkt i den såkaldte Dilemmamodel (se boks 2 - næste side).

Forslag til dilemmaer:

- En borger har en udadreagerende adfærd over for en medborger på beskæftigelsestilbuddet.
- En borger har brug for hjælp til personlig pleje fra personalet, men vil ikke i bad eller skifte tøj.
- Nogle borgere på botilbud sidder og hygger sig i fællesrummet, da medbeboer begynder at tilfredsstille sig selv.
- En borger ønsker at ryge i sin lejlighed. Personalet vil ikke arbejde i et røgfylt rum.
- En borger har en høj BMI og har en forkærlighed for fastfood, læskedrikke m.m.
- En borger optager et kviklån og har svært ved at afdrage på lånet.

1 Etiske dilemmaer

Etik handler om, hvad vi skal gøre i en konkret situation. Betingelserne for et etisk dilemma er:

- Du skal have to etiske pligter
- Pligterne skal være lige vigtige
- Det skal være nødvendigt at vælge mellem dem

"Når du har mere end én pligt, er der mulighed for at pligterne kommer i konflikt med hinanden. Når du opfylder den ene pligt umuliggør du den anden – og omvendt."

Kilde: Kayser, Søren (2005). På den anden side – etik, dilemmaer og omsorg. Side 13-14

2 Dilemmamodellen

- Er du lige forpligtet til begge handlinger?
- Kom med forslag til andre muligheder for at handle.
- Hvilken handling ville du foretrække, hvis du kom i samme situation som de forskellige involverede?
- Hvilken handling kan du acceptere, uanset hvilken af de involveredes situation du kom i?

Kilde: Kayser, Søren (2005). På den anden side – etik, dilemmaer og omsorg. Side 29

5.

Opsamling og klasses Diskussion

AKTIVITET

Indledningsvis samles der op på gruppernes arbejde.

- Gennemgang af gruppernes arbejde med spørgsmål og diskussionstemaer.
- Grupperne præsenterer ét etisk dilemma.
- Der perspektiveres i fællesskab til nutidens praksis og lovgivning, hvorefter fremtidens socialfaglige tiltag debatteres.

Afslutningsvis gives der plads til refleksioner og debat.

- Hvad har været svært?
- Hvad har I lært?
- Har arbejdet med undervisningsmaterialet rykket ved nogle af jeres egne fordomme?

Tidslinje

Her finder du et kronologisk overblik over centrale love og afgørende begivenheder inden for sær- og åndssvageforsorgen 1933-1980.

1933

Loven om offentlig forsorg

Med Loven opstod "særforsorgen" som begreb og administrativ enhed, og dermed blev forsorg for mennesker med funktionsnedsættelser, der ikke kunne klare sig selv, sat i system

1934

Tvangssterilisationsloven

Gav mulighed for at tvangssterilisere "åndssvage"

1953

Grundlovsrevision

Etableringen af Folketingets ombudsmand og det såkaldte § 71-udvalg med henblik på at sikre individets rettigheder i forhold til staten

1959

Ny åndssvage lov

Normaliseringsprincippet for "åndssvage" blev indført. Anbringelse på åndssvageanstalt blev principiel frivillig, og der blev indført principiel undervisnings- og oplæringspligt for "åndssvage".

1960

Første fælles forbud mod at slå, udsendt af Statens Åndssvageforsorgs bestyrelse

De øst- og vestdanske anstalter blev lagt sammen til den selvejende institution "Statens Åndssvageforsorg"

1965

Indførelse af særskilt invalidepension

Gav "åndssvage" mulighed for at få invalidepension

1961

Ø-anstalterne på Sprogø og Livø lukkes

1967

Ophævelse af lov om tvangssterilisation

Den formelle mulighed for tvangssterilisation blev afskaffet

1978

Udlægningsloven

Med udlægningsloven blev administrationen af særforsorgen med virkning fra 1980 placeret hos amterne og kommunerne.

Udlægningsloven blev udarbejdet på baggrund af Socialreformkommissionen (1965-1972)

1980

Oprettelse af Det Centrale Handicapråd

Et uafhængigt råd der rådgiver regeringen og folketinget om handicapsspørgsmål. Fungerer også som forum for dialog mellem centrale aktører på handicapområdet

Supplerende litteratur

For dem der ønsker at gå i dybden med nogle af de berørte temaer, har vi her samlet en oversigt over relevant litteratur.

- Arendt, H. (2008). *Eichmann i Jerusalem - en rapport om ondskabens banalitet*. Gyldendal.
- Birkemose, D. (2013). *Når gode mennesker handler ondt - tabuet om forråelse*. Odense. Syddansk Universitetsforlag.
- Bonfils, I.S. (2014). *Handicapforståelser mellem teori, erfaring og virkelighed*. Kbh.: Akademisk Forlag.
- Bryld, T. (2010). *I den bedste mening*. Kbh.: Gyldendal.
- Bylov, F. (2010). *Den store løsladelse - en kulturhistorisk beretning om empowerment-bevægelserne blandt udviklingshæmmede 1980-95, bind 1-3*. Esbjerg. University College Syddanmark.
- Duedahl, P. (2019). *Billeder fra en anden verden. De kellerske anstalters historie*. København. Gads Forlag.
- Goffman, E. (1967). *Anstalt og menneske*. Forlaget Jørgen Paludan.
- Gudman, S. (1994). Kan vi være behandlersamfundet bekendt? *Handicap & samfund*. 1994; 2, s.17-21.
- Hansen, B.S. (1984). Eugenik i Danmark - den bløde mellemvej. *Niche*. 1984; 5(2), s. 85-102.
- Hansen, H.C. (2002). *De glemte, nye perspektiver på udviklingshæmning og socialt netværk*. Assens: Forlaget Udvikling.
- Hansen, H.C. (2006). Dengang man brugte nedstryger til at realisere normaliseringsprincippet. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2006; 16, s. 46-57.
- Hansen, J. (2006). Normaliseringsideologien, Niels Erik Bank-Mikkelsens enkle, men uhyre vigtige budskab. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2006; 16, s. 11-23.
- Hansen, M. (1991). Minder fra elevtiden på Andersvænge. - I: *Handicaphistorie*. 1991; 5, s. 73-78.
- Hesselbæk, B. (2010). *Befrielsen: De udviklingshæmmedes historie i Danmark*. København. Dansk Psykologisk Forlag.
- Jensen, A.M (2000). Er handicapbegrebet ændret som følge af udlægningen af særforsoget? *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2000; 3, s. 5-15.
- Jensen, S.G & Knigge, M.L. (2008). *Forvist til forsoget, grønlændere med handicap nedsendt til Danmark*. Assens: Forlaget Udvikling.
- Jensen, S.G. (2014). "... det var de fandeme strenge med". Anbragtes fortællinger om seksualitet på institutioner under åndssvageforsoget i 1950'erne og 1960'erne." *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2014; 31, s. 89-110.
- Jensen, S.G. & Kragh, J.V. (2020). *Erfaret magt. Frustrationer og fastholdelser på botilbud*. Odense. Syddansk Universitetsforlag.
- Kayser, S. (2005). *På den anden side - etik, dilemmaer og omsorg*. Glumsø Bogtrykkeri A/S.
- Kirkebæk, B. (1984). Om eugeniske bestræbelser før og nu. *Nordisk tidsskrift for specialpedagogikk*. 1984; 62(4), s. 284-289.
- Kirkebæk, B. (1985). *Abnormbegrebet i Danmark i 20'erne og 30'erne, med særlig henblik på eugeniske bestræbelser - og især i forhold til åndssvage*. Kbh.: Danmarks Lærerhøjskole.
- Kirkebæk, B. (1987). *Staten og den åndssvage 1870-1935 - fra filantropi til kontrol*. *Handicaphistorie*. 1987; 1, s. 45-56.

- Kirkebæk, B. (1990). Det er ikke helt åndssvagt at arbejde. *Handicaphistorie*. 1990; 4, s. 27-34.
- Kirkebæk, B. (1990). Fra idiot til medmenneske. *Specialpædagogik*. 1990; 10(4), s. 288-292.
- Kirkebæk, B. (1991). Da den åndssvage blev farlig, det samfundsmæssige syn på den åndssvages formering. *Nordisk sexologi*. 1991; 9(1), s. 45-56.
- Kirkebæk, B. (1993). Det dumme barn i skolen, udskillelse af åndssvage børn fra folkeskolen. *Den Jyske historiker*. 1993; 62/63, s. 195-209.
- Kirkebæk, B. (1994). Videnskab og tidsånd. *Specialpædagogik*. 1994; 14(5), s. 357-364.
- Kirkebæk, B. (1996). Udvikling og opfattelsen af handicap. *Udvikling - tidsskrift om udviklingshæmmede*. 1996;1/2, s. 33-34.
- Kirkebæk, B. (1997). *Defekt og deporteret, ø-anstalten Livø 1911-1961*. Kbh.: SocPol.
- Kirkebæk, B. (1997). Om at diagnosticere i den gode sags tjeneste. *Vera - tidsskrift for pædagoger*. 1997; 1
- Kirkebæk, B. (1997). I.K. 75, grænsen mellem åndssvaghed og normalitet. *Social kritik - tidsskrift for social analyse og debat*. 1997; 9(50), s. 20-33.
- Kirkebæk, B. (2001). *Normaliseringens periode, dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af statens åndssvageforsorg 1959 - 1970*. Holte: Forlaget SocPol.
- Kirkebæk, B. (2004). *Letfærdig og løbsagtig, kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*. Holte: Forlaget SocPol.
- Kirkebæk, B. (2006). Handicaphistoriske betragtninger over professionens rolle i politiske forebyggelsesstrategier. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2006; 15, s. 33-44.
- Kirkebæk, B. (2007). *Uduelig og ubrugelig, åndssvageasylet Karens Minde 1880 - 1987*. Holte: Socpol.
- Kirkebæk, B. & Barfod, B. (2010). Forældreskab og mennesker med funktionsnedsættelser. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2010; 23, s. 3-80.
- Klinge, L. (2018). *Relationskompetence*. Aarhus Universitetsforlag.
- Koch, L. (1996). *Racehygiejne i Danmark 1920-56*. Kbh.: Gyldendal.
- Koch, L. (1998). En dansk lov om tvangssterilisation. *Handicap & samfund*. 1998; 10, s. 54-67.
- Kragh, J.V. (2022). *IQ 75. Erling og åndssvageforsorgen*. Gads Forlag.
- Kragh, J.V. Jensen, S.G. & Rasmussen, J.K. (2015). *På kanten af velfærdsstaten. Anbragte og indlagte i dansk socialforsorg 1933-1980*. Odense. Syddansk Universitetsforlag.
- Kristensen, S.R. (1987). *Solborgs bog*. Landsforeningen Evnesvages Vel.
- Ladefoged, K. (1993). Da fremskridtet gik amok. *Socialpædagogen*. 1993; 50(26), s. 10-12.
- Løt, K. (2014). Brikker til handicap-sexologiens historie i Danmark, med udgangspunkt i Statens Åndssvageforsorg. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2014; 31, s. 7-62.
- Møller, L. (1984). Beboerne som de nederste, centralinstitutionens fortid - nutidens problemer og muligheder. *De svages pædagogik*. 1984; s. 76-82.
- Nielsen, P. (1987). Handicapbegrebet og dets historiske udvikling. *Handicaphistorie*. 1987; 1, s. 35-44.
- Nørgaard, E. (1980). Særforsorgens udlægning og dens behandling i pressen. *Dansk pædagogisk tidsskrift*. 1980; 28, s. 119-122.
- Paarmann, D. (1998). *De usædvanliges historier*. København.
- Petersen, J.H, Petersen, K. & Christiansen, N.F. (2011). *Mellem skøn og ret, Dansk Velfærdshistorie Bd. II*, Syddansk Universitetsforlag, Odense.

- Petersen, J.H, Petersen, K. & Christiansen, N.F. (2012). *Velfærdsstaten i støbeskeen, Dansk Velfærdshistorie*. Bd. III, Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Pedersen, K.M. (1994). Hvordan opleves det at være bruger? Om magt og afmagt i forholdet mellem handicappede og eksperter/professionelle. *Handicap & samfund*. 1994; 3, s.9-17.
- Rønn, E.M. (1996). Livshistoriens rolle i handicaphistorien. *Livshistorien*. Kbh.: Danmarks Lærerhøjskoles Forlag, 1996, s. 8-33.
- Rønn, E.M. (2002). Mod en postmoderne etik? Refleksioner over etiske normer i handicaphistorien og konsekvensen af ændringerne. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2002; 7, s. 47-56.
- Rønn, E.M. (2014). Fra forbud til påbud, de åndssvage seksualitet. Kovendingerne i 1960'erne og 1970erne. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2014; 31, s. 74-88.
- Schleicher, A.B. & Schleicher, S.B. (2017). *Relationsskabelse*. (1. udg.) Hans Reitzels Forlag.
- Sørensen, D. (2006). Fra institutionaliseret omsorg til integreret omsorg. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2006; 15, s. 11-32.
- Sørensen, D. (2006). Normaliseringsprincippet og socialpædagogik. *Handicaphistorisk tidsskrift*. 2006; 16, s. 70-84.
- Toft, I. (2000). *Fra sovesal til egen bolig, en bog om de udviklingshæmmedes historie i Viborg Amt*. Viborg.
- Wingender, N.B. (1987). Opdragelse af børn på åndssvageanstalt til nyttige borgere". *Sygeplejersken*. 1987; 87(26), s. 28-34.
- Wingender, N.B. (1998). "Kvindernes ø" - fra idé til realitet. *Handicap & samfund*. 1998; 10, s. 45-53.
- Øgendahl, C. (2000). *Socialpædagogernes historie*. Kbh.: Socialpædagogernes Landsforbund.

UNDERVISNINGSMATERIALE

til Stemmer fra sær- og åndssvageforsorgen

Udarbejdet af Jacob Knage Rasmussen
og Danmarks Forsorgsmuseum 2022

KONTAKT: Jacob Knage Rasmussen
Museumsinspektør, Ph.d.
jacob@svendborgmuseum.dk

